

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

BOSHLANG'ICH SINF O'QUCHILARAI NUTQ MADANYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Abdullaeva L
Amantagova O

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda til me'yorlariga rioya qilish, lug'at boyligini oshirish, ravon va ifodali so'zlash ko'nikmalarini shakllantirish muhimligi ta'kidlanadi. Shuningdek, ona tili darslarida qo'llaniladigan samarali metod va usullar, interfaol yondashuvlar hamda mashq turlarining nutq madaniyatini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, nutq madaniyati, og'zaki nutq, yozma nutq, lug'at boyligi, interfaol metodlar.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lga kiritgach, o'rta ta'lim muassasalari, xususan, boshlang'ich ta'lim o'quvchilari ta'limi tuzilmasi va mazmunini tubdan yaxshilash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi tasdiqlanib, u "milliy va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar, mehnat ko'nikmalari, ijodiy tafakkur, tevarak olamga va kasb tanlashga ongli munosabat negizida fan asoslari bo'yicha tizimli bilimlar olinishini ta'minlash, bilimlarni o'zlashtirishga ehtiyojni kuchaytirish, tayanch o'quv, ilmiy va umummadaniy bilimlar, ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish"ga yo'naltirilgan.

Xususan, boshlang'ich sinflarda nutq madaniyatini shakllantirish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Nutq to'g'riligi ustida ishlash boshlang'ich sinf O'quvchilarining nutq madaniyatini takomillashtirish o'qituvchining o'quv-uslubiy faoliyatidagi asosiy yo'nalishlardan biri sanaladi. Nutq madaniyatini shakllantirish masalasi uzoq o'tmish Sharq mutafakkirlari ijodida ham markaziy

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

o'rin egallagan. Forobiy to'g'ri so'zlash, mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmundor va go'zal nutq sohibi bo'lish haqida shunday deydi: - Qanday qilib ta'lim berish va olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berishga kelganimizda, bu haqidagi ilmlarning eng birinchisijismlarga, ya'ni substansiya (mustaqil, o'z-o'zidan mavjud) va aksidensiya (tasodifan namoyon)lariga ism beruvchi til haqidagi ilmdir deb tasdiqlayman.

Nutq - inson tafakkuri va madaniyatining ko'zgusidir. Ayniqsa boshlang'ich sinf davri bolaning nutqi shakllanadigan, boyiydigan va to'g'ri yo'naltiriladigan eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonining ustuvor vazifalaridan biridir. Nutq madaniyati deganda o'quvchining fikrini grammatik jihatdan to'g'ri, ravon, aniq va odob doirasida ifodalay olishi tushuniladi. Bu jarayon faqatgina so'z boyligini oshirish bilangina cheklanmaydi, balki to'g'ri talaffuz, mantiqiy fikrlash, nutq odobi va muloqot madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini rivojlantirishning ahamiyati juda kattadir. Chunki nutqi rivojlangan bola darslarda o'z fikrini erkin bayon qila oladi, savollarga aniq javob beradi, matn mazmunini to'g'ri tushunadi va yozma nutqni ham puxta egallaydi. Bundan tashqari, nutqi rivojlangan o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonch kuchayadi, muloqot jarayonida faol bo'ladi va jamoadagi o'rni mustahkamlanadi. Nutq madaniyatini rivojlantirishda og'zaki nutq ustida ishlash muhim o'rin tutadi. O'quvchilar bilan suhbatlar tashkil etish, savol-javoblar o'tkazish, rasm asosida hikoya tuzdirish, o'qilgan matnni qayta hikoyalash kabi mashqlar bolalarning nutqini faollashtiradi. Ayniqsa, rolly o'yinlar va dialoglar orqali bolalar kundalik hayotda zarur bo'lgan muloqot ko'nikmalarini egallaydilar. Lug'at boyligini oshirish nutq madaniyatining asosiy shartlaridan biridir.

Dars jarayonida yangi so'zlarning ma'nosini tushuntirish, ularni gaplarda qo'llatish, sinonim va antonimlar bilan ishlash o'quvchilarning so'z zahirasini boyitadi. Maqollar, topishmoqlar, tez aytishlar esa bolalarning nutqini qiziqarli va ta'sirchan qiladi.

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING QATAR

To'g'ri talaffuzni shakllantirishda tez aytish mashqlari, tovushlarni farqlashga doir topshiriqlar muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda o'qituvchining namunali nutqi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'qituvchi har bir so'zni to'g'ri talaffuz qilib, o'quvchilarga o'rnak bo'lishi lozim. Nutq madaniyatining yana bir muhim jihati nutq odobidir. Boshlang'ich sinfda o'quvchilarga salomlashish, minnatdorchilik bildirish, navbat bilan gapirish, suhbatdoshni hurmat qilish kabi ko'nikmalarni singdirish zarur. Bu esa bolalarning nafaqat nutqini, balki axloqiy tarbiyasini ham... Natijada o'quvchilarning lug'at boyligi oshadi. To'g'ri va ravon gapirish ko'nikmasi rivojlanadi. Mantiqiy fikrlash va ijodkorlik kuchayadi. O'zaro muloqotda ishonch oshadi. Bu usullar birlashtirilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyati samarali rivojlanadi.

Ona tilini namunalar va maxsus mashqlar asosida amaliy, muntazam va izchil o'rgatish orqali adabiy-badiiy nutq shaklini shakllantirib borishni taqozo qiladi. Boshlang'ich ona tili darslarining asosiy vazifasi o'quvchilarni o'quv biluv faoliyatiga tayyorlash, boshqalar bilan muloqotga kirisha oladigan, o'z fikrini boshqalarga tushunarli tarzda yetkaza oladigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Darsdan tashqari faoliyatlar ham nutq madaniyatini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. She'r yodlash, ertak aytish, sahnalashtirish, kitobxonlik tadbirlari o'quvchilarning nutqini boyitadi va ifodali gapirishga o'rgatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish ularning tilini boyitish, to'g'ri talaffuz, mantiqiy fikrlash va o'z fikrini ravon ifodalash qobiliyatini oshirishni o'z ichiga oladi. Bu esa o'yinlar, dialoglar, she'r va hikoyalar o'qish-yozish mashqlari, interaktiv darslar orqali amalga oshiriladi, natijada o'quvchilar o'zaro muloqotda, ijodiy va professional faoliyatda muvaffaqiyat qozonadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish usullariga quyidagi o'yin va mashqlarni misol keltirish mumkin: "Kim tez topadi?" (Savol-javob o'yini) – o'quvchilar tez va to'g'ri javob berishni o'rganadi. "Savol javob" (Dialoglar) – juftliklarda yoki kichik guruhlarda suhbatlashish, savol berish-javob berishni

CONFERENCE ON FRONTIERS OF SCIENCE AND ENGINEERING • QATAR •

mashq qilish. "So'z o'yini" (Masalan, "Kimdir nimadir haqida gapiradi, boshqasi uni topadi") - lug'at boyligini oshiradi.

O'qish va hikoya qilishga esa: Sahnaga o'qish (deklamatsiya): She'rlar, ertaklar o'qish orqali ovoz balandligi, ohangi va talaffuzni takomillashtirish. "O'zim hikoya qilaman" (O'z fikrini bayon etish): O'qilgan matnlar asosida o'z fikrini ifodalash, hikoyani davom ettirish. Interaktiv darslarga: Debatlar va munozaralar (yoshga mos): Oddiy mavzular atrofida o'z fikrini himoya qilish va tinglashga o'rgatish. Rolli o'yinlar (Ролевые игры): Vaziviy o'yinlar orqali ijtimoiy muloqot malakalarini oshirish. Yozma mashqlarga: "Rasmga qarab hikoya yozish/gapirish": Vizual materiallardan foydalanib, izchil hikoya tuzishga o'rgatish. "Xat yozish" (Oddiy xat, tabrik): Yozma muloqot madaniyatini shakllantirish. O'qituvchining roli: O'quvchilarning gaplarini diqqat bilan tinglash. To'g'ri va boy til ishlatish (o'rnak ko'rsatish). Xato gaplarni to'g'irlashda tanbeh bermasdan, o'rniga to'g'ri gapni taklif qilish.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish - ularning intellektual va ma'naviy kamoloti uchun mustahkam poydevordir. Nutqi rivojlangan bola kelajakda bilimli, madaniyatlin va jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan shaxs bo'lib voyaga yetadi. Shu bois har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi nutq madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. –T.: O'qituvchi, 1995. 80-b.
2. Nisanbayeva A.Q. O'zbek tili darslarida matn vositasida o'quvchilar nutqini o'stirishning metodik asoslari.
3. Nishonaliyev U.N. Ta'lim standarti va pedagogik innovatsiyalar // Xalq ta'limi jamiyati. –T.: 1999. 6-son. 28-31-b.
4. Nurullayeva Sh.U. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi. Qarshi: 2008. 145 b.